

УДК 32.001: 316.334.3: 001.8 (477)

ТРАДИЦІЙНЕ ТА НОВАЦІЙНЕ В УКРАЇНСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ: ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ

Валерій Денисенко, Анатолій Лагутін

*Львівський національний університет імені Івана Франка вул.
Університетська 1, м. Львів 79000, Україна, filos@franko.lviv.ua*

Висвітлено проблеми взаємозв'язку традиційних і новаційних процесів у державотворенні України. Особливе місце відведено визначенню форм, способів, умов інституалізації та політичного поля буття. Дослідження ґрунтується на порівнянні історичних способів формування нормативних, інституційних та інших сторін політичного буття.

Ключові слова: легалізація, інституалізація, державність, національна держава, еліта.

Головним змістом останніх політичних подій в Україні є легалізація та інституалізація політичного розколу в країні та суспільстві. Ідейно-політичне розмежування, яке вимальовується, має багатовимірний характер. У ньому простежується і загострення протистояння у середовищі правлячої верхівки, у владних інституціях, і виокремлення активної політичної опозиції, і позиційне, регіональне ідейно-політичне протистояння електорату по лінії Схід – Захід (симпатиків і антипатиків Росії та Заходу). З'являються нові учасники, суб'єкти політичних змагань з рішучими і конкретними вимогами до влади, її представників.

Динамізація політичного життя очевидно лякає політичний істеблішмент держави, який змушений звертатися до традиційних у таких випадках прийомів політичного залякування, підсилюючи тим самим панічні настрої і нестабільність серед населення, створюючи враження цілковитої соціальної безвиході і приреченості. Громадяни, мовляв, мають цілком довіритися керівництву, інакше їх очікує суцільна дезорганізація, хаос. Уже вкотре влада демонструє свою слабкість і, певною мірою, неготовність до серйозної розмови зі зростаючою опозицією, до поглиблення демократичних процесів. У зв'язку з цим виникає нагальна потреба дослідити коріння нинішньої суспільно-політичної незгоди і тим самим спробувати накреслити ймовірні напрямки політичних трансформацій в українській державі з урахуванням її державно-політичних традицій.

Десять років – термін надто малий, щоб сподіватися на відчутні зрушення і прориви у справі утвердження фундаменту зрілої держави з

відповідними соціально-економічними надбаннями. На жаль, це не можуть і не хочуть розуміти більшість громадян на тлі процвітання багатьох країн світу. Але така історична відстань достатня для того, щоб зрозуміти вірність або помилковість політичної стратегії державного керівництва, її відповідність соціально-культурним традиціям власного народу. У випадку з Україною та її правлячою елітою ми протягом першої історичної декади взагалі не дуже відчули і побачили будь-яку повноцінну стратегію державотворення. Але остання обставина – цілком природна історична драма, яка впливає з очевидної неспроможності вихідців з радянської державно-партійної номенклатури з усіма її властивостями і навичками (відсутністю здорових соціальних інстинктів) створити дещо путяще, що наближалось би до образу нормальної демократії.

“Стратегія” влади більше нагадувала реакційні конвульсії, спрямовані на збереження за будь-яку ціну свого контролю за головними інститутами управління. В свою чергу, об’єктивні політичні події в країні, політичний процес всі попередні роки був поверховою імітацією демократії, обмежуючись суто косметичним впливом на політичну систему, яка продовжувала відтворювати параметри соціалістичної формальної демократії. Головним її атрибутом залишалась залученість населення у політику в якості спостерігача або об’єкта спекуляцій та маніпуляцій. В умовах відсутності громадянського суспільства (про що вже неодноразово писалось у вітчизняній науковій літературі – влада залишалась головним, безальтернативним суб’єктом політичного процесу, який брав початок і закінчувався у навколотовладних колах [1, с.36-37].

Після розвалу союзної держави політичний процес зберігав традиційні риси тоталітарно-соціалістичного минулого. Тому всі знакові події і рішення 90-х років, в тому числі і державно-конституційний лад, легітимований Конституцією України 1996 року, Конституцією АРК Криму та іншими конституційними актами, несуть на себе відбиток формальної недовершеної демократії. Референдум весни 2000 року з цієї точки зору також був показовим. Оскільки в ньому були присутні і владний примус щодо електорату, і одна з останніх спроб-конвульсій існуючого керівництва щодо підкріплення своїх позицій (право розпуску Верховної Ради та контролю за її більшістю), і ознаки занепокоєння, розуміння недосконалості владного апарату конституційного гатунку 1996-го року.

Поглиблення демократичних перетворень відбуваються одночасно з поверненням до глибинних соціально-культурних, ідейно-політичних шарів національних традицій. Без подолання інерції впливу тоталітарної політичної культури не можна зробити рішучого кроку вперед. А для того й необхідно поринути в історичне минуле народу України.

Звернення в далекі історичні часи не зовсім легка та приємна прогулянка для пересічного українського громадянина, політика. За образним висловом Володимира Винниченка, вивчення історії України неможливо робити без брону, оскільки там на нашу уяву чекають багато неприємних, гірких сторінок. На жаль, неприємних, темних та страшних сторінок в книзі історії українства стало ще більше. Саме це створює певний психологічний бар'єр для декого. Є й інші поважні причини, які заважають сучасним політичним провідникам нації дивитись у глибини національної історії, а там можна відшукати духовно-політичні пам'ятки та дороговкази, які могли б стати підвалинами нинішньої національно-державної ідеології, але їх зміст не дуже відповідає духу політичних домагань сучасних державних і політичних лідерів. Ми шукаємо в історії перемог, забуваючи стару мудрість: поразки краще навчають, а переможений згодом перемагає, користуючись трагічним досвідом втрат.

Первинною метою історичного екскурсу є виявлення єдиної лінії спадковості в політичних традиціях українського народу протягом всього часу його державно-історичного буття. З'ясування цього буде одночасно доведенням наявності більш-менш сформованої, сталої державно-політичної національної традиції. Саме вона є точкою відліку та критерієм виміру змісту й спрямованості головних політичних подій сьогодення, ідейно-політичних уподобань та програмних настанов суб'єктів політичного процесу.

Науково-методологічною підставою історичного аналізу є в цьому випадку категорія "політичний процес", яка уособлює динаміку політичного життя у конкретних характеристиках, у сукупності послідовних станів, дій та актів поведінки суб'єктів політики як способу функціонування політичної системи [2, с. 54]. Орієнтація на таке конкретизоване визначення дає змогу зосередитися на обмеженому колі типових якостей та обставин, які утворюють цілісний смисловий ланцюг, прозорий для тлумачення. У такий спосіб відразу можна встановити певну історичну дистанцію щодо меж особливого типу політичного процесу, виділити приблизну кількість якісно своєрідних процесів і, таким чином, дати узагальнену схему національної політичної історії.

Політологічний дискурс залучає історію, виходячи з методологічних міркувань. Зокрема, політологія має звертати більшу увагу саме на вертикально-часові лінії взаємозв'язків і їх внутрішню логіку, а не на феноменально-поверхові з чіткими координатами у географічному та соціально-історичному просторі. Тому політолог-теоретик повинен застосовувати не суто історичний, а історико-культурологічний підхід до минулого народу і держави. Хоча надто різкого переходу між дисциплінарними поглядами немає.

У разі застосування системно-процесуального підходу (є підстави говорити навіть про цілком самостійний системно-процесуальний науковий метод) до політичної історії України виникає потреба визначення початкового елемента системи історико-політологічного типу. Ним природно є державність, тобто наявність в історії суспільства періодів існування політичного утворення, організації з ознаками і рисами держави як уособлення політичної оформленості населення на основній території його проживання протягом тривалого часу. Це той елемент, який був і залишається найболючішим у національній свідомості українців, саме він викликає досить яскраві, але неоднакові за змістом асоціації у прихильників і противників української держави. Придивімось до цієї проблеми уважніше, оскільки вона була і є важливим чинником не лише суб'єктивних відчуттів окремих громадян, політиків і науковців, а й впливовим соціально-психологічним і культурним чинником національної історії.

Про початки становлення політичної історії і політичних традицій на сучасних українських землях можна впевнено говорити з часів зародження і розквіту давньоруської Київської держави (кінець IX століття). Відтоді вітчизняна історіографія виділяє кілька особливих періодів соціально-політичної історії українського народу: княжа доба (Київська та Галицько-Волинська держава), польсько-литовський період, козацько-гетьманський, імперський (Україна у складі Російської та Австро-Угорської імперій), період українського державного відродження (1917 – 1920 рр.), радянський період до моменту проголошення державної незалежності в 1991 році. Виокремлюють також перебування західноукраїнських земель у складі Румунії, Чехословаччини та Польщі (1918 – 1939рр.) та спалахи державницьких спроб (проголошення Карпатської України в 1940 р., Української Держави у Львові в 1941 р.). При цьому історики, як правило, підкреслюють, що тільки перший Київський етап за своєю суттю був по-справжньому державницьким. Історична доля і драма українців – тривала бездержавність. Про це зазначав відомий історик Орест Суотельний: "... Українське минуле – це ... історія народу, змушеного боротися за виживання і розвиток поза впливом тієї чи іншої цілком сформованої держави" [4, с. 316]. Це, зокрема, визнавали прибічники дуже різних політичних поглядів, видатні прихильники української державності, починаючи від М.Костомарова та М.Грушевського і закінчуючи В.Липинським, Д.Донцовим і сучасними істориками й політиками [3, с.169]. З такою оцінкою можна погодитися лише частково.

По-перше, поняття "державність" характерне певною двоїстістю, двозначністю. Воно вказує, з одного боку, на факт присутності на певній території державного утворення. Таке утворення майже постійно існувало на

українському терені з XIV по XX століття (період становлення української нації) - відразу кілька. В згаданий період українські землі були поділені між сусідніми державами, складаючи одночасно частки різного типу політичних організацій. З другого боку, це поняття має відображати факт творення народом своєї власної держави, який він передає своє ім'я, тобто спроможність населення певної території виступати носієм, соціальним підґрунтям політичного об'єднання державного типу. І в першому, і в другому випадку йдеться про національну державу, з якою більшість ідеологів українських державницьких змагань, як правило, ототожнювали будь-яку повноцінну країну, коли згадували це важливе поняття. Однак нація та держава категорії не одного порядку, хоча дуже тісно перетинаються

Становлення нації і розвиток державності – різні за своєю суттю процеси, вони можуть йти паралельно, можуть значно розходитись в просторі та часі. Досить часто (наприклад, у європейських державах) поява та розвиток державних інституцій передували появі та консолідації єдиного етносу, стимулювали процес його дозрівання. В Україні ж політичні інституції (які належали державам – сусідам) протягом століть гальмували процес національної самоідентифікації українців, їх перетворення в повноцінний політичний етнос. Однак, ця обставина зовсім не означала і не означає відсутність або слаборозвинутість політичних (та державницьких) інстинктів і політичної свідомості в етнічних українців.

Перебування протягом віків корінного населення у складі кількох різних держав, між полюсами військово-політичного тиску, сприяло виробленню стійких, хоча і своєрідних політичних інстинктів і традицій. Політична життєздатність проявлялась не лише у готовності пристосуватися до будь-якої влади, чи прислугуватися кожному панові. Вона вигартувала у типового українця і стійкість до політичних негараздів і зневагу до можновладців, і вміння знаходити компроміс з різними державно-політичними силами, і ненависть до жорсткого політичного тиску, до влади як такої, і бажання понад усе мати політичну волю, самоврядування. Крайнощі в образі типового політичного українця досить виразно, хоча і схематично, з певним перебільшенням, накреслив В'ячеслав Липинський у нарисі "Хам і Яфет"[4, с.15]. Саме ці біблійні постаті, на думку вченого, уособлюють українців: героїчно-рицарський Яфет, який віддає себе боротьбі за волю народу, а Хам готовий на приниження і послуги кожній силі, неспроможний поважати ні рідного батька, ні себе самого.

В.Липинський в дусі класичної соціології Конта дає також красномовне тлумачення причин національної бездержавності, поділяючи їх на статичні (похідні від геополітичного, просторового розташування земель), та динамічні (як наслідок етнокультурної, соціальної неусталеності етнічного

типу українця, який хитається від однієї до іншої крайності). Погляди відомого історика, політичного діяча мають слушність, оскільки в них відображуються деякі існуючі соціально-психологічні та історичні риси та обставини притаманні нації та її представникам, і також певна поверховість і тенденційність, зумовлені науковими та ще в більшій мірі ідейно-політичними факторами свого часу.

Міф про споконвічну бездержавність українців, який вплинув не лише на вітчизняну історіографію, а й на духовно-політичну традицію, продовжує жити суспільні настрої в національному середовищі та за його межами. Ряд науковців наполягають на визнанні факту існування в “завершеному вигляді” державності з яскраво вираженими етнічними особливостями в часи гетьманства Б. Хмельницького [6]. Проте така точка зору поки не стала загальновизнаним фактом і в науці, і в суспільно – політичній свідомості в Україні та за її межами.

Центральним блоком проблем подальших наукових студій має бути з'ясування : по-перше, змісту і якості впливу державно-політичних традицій Візантії, Польщі, Росії, Туреччини, ісламського світу та інших державно-політичних систем на політичну культуру українського населення (різних регіонів); по-друге, міри синтетичного поєднання і своєрідності прояву компонентів різних впливів в менталітеті та політичній поведінці українців (різних регіонів) в різні історичні періоди і сьогодні. Треба якнайшвидше позбавитись примітивної схеми розгляду соціально-культурних коренів українства тільки вздовж двох протилежних напрямів: Захід чи Росія (бо Захід – це не тільки Польща, а Росія – не весь Схід). Подолання ідейно-політичного і наукового схематизму – важлива передумова духовного і психологічного визволення і прогресу. Повернемося знову до аналізу наслідків укорінених стереотипів нашої політичної теорії і практики.

Одним з відомих таких стереотипів, який логічно виходив з ідеї несформованості типу етнічного українця чи його соціальної недорозвиненості, стверджував про відповідну слабкість, неготовність національно-державницької еліти, неспроможної згуртувати народ в державу. Яскравими прикладами такої неготовності чи навіть зрадництва національних інтересів були періоди Руїни (60-ті–80-ті р. XVII ст.) та революції (1917–1920 рр.). Посилання на незгуртованість соціальної верхівки зустрічаються і у Шевченка, і у Липинського, і у Донцова, і в багатьох інших представників наукової та політичної думки. Вона супроводжує всю державно-політичну історію від роздрібненості давньоруської княжої влади до наших часів. Вона складає саму суть політичної культури українського населення, оскільки була природнім соціально-політичним наслідком існування України на політичному роздоріжжі континенту, а значних частин

її населення, у підданстві різних держав. До об'єктивних підстав такого роздроблення треба додати значно розширені історичні межі тривалості феодално-станових відносин на цій території аж до 19-го століття включаючи.

Останню обставину провідні ідеологи недооцінюють, хоча наука стверджує, що феодалізм та національна держава не зовсім співпадають. Найхарактерніший приклад – доля козацької держави після Хмельницького. Саме боротьба козацької старшини за свої привілеї була рушійною силою дій, головною причиною розвалу гетьманської держави. Тодішнє суспільство мало чіткий розподіл на козаків, посполитих, міські корпорації та панство кількох шаблів і рангів.

Руїна і подальші політичні події в Україні висвітлюють ще одну рису політичної свідомості українців яка діяла поза об'єктивними чинниками феодалного суспільства. На ній на жаль вчені та ідеологи не акцентують серйозної уваги. Такою рисою є своєрідна свободолюбність і невизнання авторитетів, тобто брак чуття харизми. Українці не терплять кумирів, іноді до краю нерозумно. Кожний сам собі пан (там де двоє козаків – три гетьмани). Тому вони тільки у виключних обставинах гуртуються біля надто сильної людини, такої, яким був Богдан Хмельницький. Але і його авторитет не був беззаперечним при житті, а по смерті – і поготів. Соціальний авторитет є виразом усупільнених (колективних) психологічних настанов та реакцій більшості населення певного регіону, показник загальносоціальної його консолідації. Для України завжди була актуальною проблема загальносуспільного лідера. Він тут природно неможливий (принаймні, до певних меж). Така обставина і сьогодні створює відчутні бар'єри на шляху загальнонаціональної політичної консолідації та злагоди.

Наслідком відсутності здорового чуття авторитету буває, по-перше, хворобливе особисте самолюбство, гонор, небажання коритися дисципліні та загальним інтересам, по-друге, спроможність віддаватися випадковим настроям та фальшивим авторитетам. Механізм їх утворення висвітлив В.Винниченко у праці “Заповіт борцям за визволення” на прикладі С.Петлюри [6, с.63]. Характерними соціально-політичними наслідками цих психічних особистих рис в Україні виступали отаманство та анархізм, які періодично розквітали в часи соціальних струсів та війн.

Виявлені і охарактеризовані вище окремі типові риси політичного характеру українця мають безумовно поверховий вигляд без врахування їх регіональних особливостей, які неможливо окреслити без глибоких досліджень. Вони стосуються представників і народу і його верхівки, еліти. Але історико-політичні обставини національної минувшини провели досить жорстку лінію розподілу українського соціуму в горизонтальному вимірі,

примусивши жити і розвиватися два головні шари спільноти у різних політичних просторах-координатах. Яскравою етнокультурною особливістю минулого України було мовне розшарування, коли носієм мови переважно виступали селяни, а ознакою панства було спілкування або польською, або російською, або іншими мовами. Тобто українська (народна мова) була становою ознакою належності до холопсько-селянського прошарку. Відносини української політичної еліти і народу (селянства, зокрема) утворюють окремий комплекс науково-дослідницьких проблем. Ця проблема не втратила актуальності, з огляду на динаміку сучасної української політики.

Шляхи розвитку місцевої аристократії та більшості населення – селянства тривалий час не перехрещувались, розвиваючись у площинах неоднакових надій та орієнтацій. Феодальна верхівка того, що ще не стало народом, досить успішно співпрацювала і поділяла привілеї з панством всіх сусідніх держав і з литовцями, і з поляками, і з москофілами, і навіть, з кочовиками-мусульманами. Ми і досі часто забуваємо, що соціальна відстань між панами різних національних коренів століттями була значно меншою, ніж між паном та холопом. А ось різниця в положенні селян в різних державах не була настільки відчутнішою тої, яка поділяла українських панів на різні політичні табори.

Церква, яка в цілому світі досить часто виступала інститутом соціального примирення, з початком проникнення католицизму і Унії на українські землі (з урахуванням жорсткого тиску ісламу), в XVI ст. додала гостроти соціальному розбрату. Церковний розподіл не тільки поглибив розкол в панстві, він розділив всю людність навпіл. Виходів з такого соціального безладдя було лише два. Для більшості селянства – ще більша пригніченість і пристосуванство, для меншості відчайдушних – ізгойство.

Соціальне козакування, Запорізька Січ – стали єдиним соціально-психологічним островом, притулком для останньої надії всіх знедолених на цих багатостраждальних землях. Козацька республіка була своєрідним духовно-релігійним орденом-братством, специфічною професійно-господарською, військово-промисловою корпорацією, а також державою з атрибутами військової демократичної республіки. Запоріжжя від кінця XV і до останньої чверті XVIII ст. виступало носієм духовної та соціально-політичної опозиції будь-якому державництву, свавіллю і насильству над правом і духом особи. Саме ця опозиційність всоталась у свідомість та характер українства і може виявлятися у певних політичних обставинах конструктивними або руйнівними діями.

Дистанційність, роз'єднаність народно-селянської маси з національною елітою, постійна незгода в середовищі елітного прошарку з різними

векторами внутрішніх і зовнішніх орієнтацій, а також внутрішня індивідуальна самодостатність і опозиційність – це ті головні чинники, які протягом століть визначали характер політичних подій і політичного процесу на теренах України. Тому автохтонне населення не підходило і не підходить під категорію інертної маси, неготової до конструктивного державотворення. Нотки таких оцінок українців знаходимо і у Т. Шевченка, і у В. Липинського, і у В. Винниченка і у сучасних вітчизняних інтелектуалів. Саме останні нерідко скаржаться на неготовність, недозрілість народу до свідомої демократії.

Національна історія демонструє нам картину безперервних масових виступів рухів селянства і козацтва, які не вщухали надовго, тривали роками і десятиліттями (козацький рух XVI–XVIII ст., гайдамаччина, опришківщина і Коліївщина XVIII ст., повстання Кармалюка, Київська козащина, Похід за волю в Крим – XIX ст., масові рухи і повстання перших двох десятиліть XX ст.). Тобто, політичний процес в Україні, з врахуванням переривань і змін форм державності, відзначався специфічним динамізмом і багатовекторністю політичних спрямувань. В окремі моменти максимальної напруженості він сягав стану суцільної політичної анархії, хаосу, як це було в часи Великої Руїни та Революції 1918-20 рр.

З часів Давньої Русі політичні міжусобиці на цих землях практично не припинялось, різні частини українства нищили одна одну або самотужки, або за участю держав-сусідів. Своєрідна громадянська війна в XX-му столітті набула характерних трагічних форм, надаючи особливо страхітливих відтінків стражданням українців, які частково під примусом, частково добровільно воювали проти своїх братів в ході двох світових війн. Присмак трагічної гіркоти та цинізму властивий політичним стосункам між регіональними групами в республіці залишається відчутний донині, оскільки існують ще живі учасники тих братовбивчих змагань. Внутрішнє духовне і політичне протистояння – об'єктивна даність і важлива характерна складова політичного процесу в Україні протягом всіх попередніх періодів історії. Протистояння це відчутне й сьогодні.

Таким чином, навіть не досить ретельний історико-політологічний екскурс дозволяє виявити наявність якісно сформованих державно-політичних традицій у народу України. (Дивним був би інший висновок, оскільки, всупереч періодичним регіональним міграціям, географічні координати місцезнаходження українського етносу в цілому залишались незмінними ще з доісторичних часів.). Провідною серед них була традиція державницьких змагань, що час від часу приводила до утворення держав на українських землях, але про наявність формальних ознак національної держави можна говорити тільки стосовно Радянської України. Політична

несформованість була наслідком і внутрішніх і ще більшою мірою зовнішніх чинників, зумовлених геополітичним розташуванням етнічних територій. Саме ці чинники визначали основні параметри політичного процесу, характерного багатовекторністю і своєрідним підвищенням динамізмом.

До його характеристик додається і відсутність єдиного ідейно-політичного центру процесу (неможливість єдиного лідерства), як результат розмежування національної еліти. В цьому процесі (чи його окремих різновидах) більшість населення або виступала пасивним спостерігачем, або вибухово-реакційною руйнівною силою. Ще однією знаковою рисою політичного життя була майже постійно існуюча опозиційність, яка побутувала і у вигляді козацтва, і масової непокори, і вигляді сталого взаємного несприйняття узагальнених політичних цінностей різними частинами суспільства.

Якщо повернутися до політичної ситуації в країні в роки її незалежності, то вже поверховий погляд на неї свідчить про своєрідність головних параметрів політичного процесу, їх певна невідповідність накресленим вище традиційним його складникам. Головною прикметою 90-х років є політична гіподинамія, застій всупереч започаткованому процесові державотворення. Характер політичного процесу суперечив не тільки глибоким національним традиціям, але й характеру реально існуючих завдань і проблем. Гострота політичних колізій в Україні була менш відчутною, ніж в багатьох державах – колишніх партнерах по СРСР і соціалістичній співдружності. Можливо, це і є найбільшим парадоксом політичного розвитку українського суспільства цього періоду? Відповісти на це запитання – означає розкрити механізм або спосіб поєднання традиційних і нових елементів в характері політичної динаміки України.

Головні ознаки і прикмети політичних подій 90-х років в Україні визначали обставини і традиції минулого радянської державності. Принциповим серед цих обставин було існування у республіки всіх формальних атрибутів державності в тому числі власних органів влади, Конституції, визнаного членства в ООН. (Факт відносно безболісного переходу в нову політичну якість підтвердив відомий висновок В. Винниченко про існування української держави в кордонах СРСР) [7, с.22-40].

Проголошення незалежності не стало сюрпризом ні для населення, ні для міжнародного співтовариства. Останнє підтверджує швидке зовнішньополітичне визнання України провідними державами світу і рештою держав в перші ж місяці після 1-го грудня 1991 року. Існування Гельсінських угод щодо недоторканості післявоєнних кордонів зняло для новопроголошеної держави небезпеку територіальних зазіхань з боку держав-сусідів.

Отже, вперше за багатовікову історію республіка не мала зовнішнього відчутного тиску. Тому зміст політичних подій та їх характер за останнє десятиліття визначався переважно внутрішньосупільними обставинами. Хоча в сучасних умовах межу між внутрішніми та зовнішніми подіями не завжди легко провести

Завершуючи стислу якісну характеристику політичного процесу першого десятиліття в Україні, зосередимо увагу на його головних властивостях. По-перше, основні його параметри визначались впливом традицій формальної радянської державності і демократії, а також досить сприятливими соціально-політичними обставинами (внутрішніми і зовнішніми), які склалися на момент проголошення державної незалежності. По-друге, політична динаміка мала невизначений, неквапний, відносно безконфліктний характер. По-третє, відчутним був брак зрілої демократичної державотворчої сили та повноцінної державницької стратегії, незважаючи на функціонування центру владного впливу, який виступав головним беззаперечним суб'єктом політики. По-четверте, політична поведінка, політичні дії (та їх результати) владної еліти та її окремих груп і особливо електорату мала значною мірою стихійний характер, зумовлений потребами самозахисту та самозбереження.

В результаті, до реальних здобутків керівництва держави, можна зарахувати чи не єдине – збереження відносної соціальної стабільності на тлі загальної соціально-економічної деградації суспільства. Цю стабільність не можна відносити на рахунок урядовців, вона не була наслідком свідомого компромісу дійових політичних сил в самій республіці, але результатом громадянської незрілості і пасивності населення, відсутністю у його більшості акцентованих політичних інтересів, знищених десятиліттями політичного безправ'я.

Провідники нової держави не змогли вирішити жодної вагомої проблеми, не спромоглися виробити дієздатного конституційного механізму державного управління (принципові положення Конституції залишаються дискусійними і неузгодженими). За всі ці роки так і не було запропоновано реальної програми соціально-економічних і адміністративних реформ, не було створено повноцінного й відповідального власника, лише довершено соціальне пограбування більшості населення. Уряд і Верховна Рада не створили повноцінної нормативно-правової бази, яка б стимулювала здорові соціальні інтереси, не змушувала б громадян дурити одне одного і владу. Влада не змогла запропонувати державної ідеології, яка б сприяла консолідації всіх груп і регіонів республіки. Таким чином, головним якісним показником політичного процесу перших років державності є його соціально-

політична неефективність, поверховість, інерційність, які не лише не зупинили загальну стагнацію, а й поглибили соціальну кризу.

Політичний процес перших років незалежності з його удаваною стабільністю постійно демонстрував слабкість влади, відсутність у неї вагомої соціальної опори, так само як і брак повноцінної політичної та громадянської опозиції. Фактично всі роки свого президентства (з 1994 р.) Леонід Кучма не мав твердої підтримки зі сторони будь-якої впливової партії, хоча і намагався весь час її отримати з більшим чи меншим успіхом. Показово, що саме президентське оточення, відчуючи брак суспільної і політичної підтримки, проявляло найбільше занепокоєння, виступило з ініціативою проведення референдуму 2000 р. з метою зміцнити адміністративну, президентську владу.

Наприкінці 90-х конфігурація політичного процесу почала змінюватися, а політичні події – загострюватися. По-перше, змінилася міжнародна кон'юнктура. Захід (США, зокрема) вимагав більш послідовної, чіткої зовнішньої і внутрішньої політичної стратегії від українського керівництва. Росія, ставши на ноги, визначила напрямки своєї політики, в якій Україні відведено було не останнє місце (на тлі невизначеності її зовнішньополітичних пріоритетів). По-друге, досягла апогею соціальна криза, яка породила політичну та громадянську опозицію з вимогами рішучих змін у політиці та поліпшенні умов життя громадян. По-третє, відбулись соціально-психологічні зміни у настроях людей, які позбавилися соціального страху перед політичним керівництвом.

Наслідком всіх вказаних обставин стало відчутна політична диференціація по всіх напрямках, про які вже згадувалось вище. Легалізація соціально-політичного розколу відкрила саме ті його лінії, які відображають соціокультурні, історичні грані розподілу українського загалу і, таким чином, висвітлюють недосконалість існуючої де-юре (конституційної) політичної інституалізації нової держави. У політичних колах загострилась ідейна дискусія з приводу ймовірних змін у політичній системі. Політики залежно від своїх кон'юнктурних потреб підтримують дискусію. Президентське оточення хвилює проблема парламентської більшості та зміцнення виконавчої влади. Низка партій обстоює реформу виборчої системи, перетворення її у пропорційну. Комуністи та деякі інші політичні сили захищають ідею трансформації республіки на парламентську. Зауважимо, що повноцінної суспільної та наукової дискусії з питань конституційного устрою упродовж десятиліття незалежності не було.

Однак, сьогодні, коли державно-політичний стан країни характерний певним ступенем міцності і визначеності, створилися умови для зрілої суспільної дискусії з конституційного устрою республіки. Визначились і

основні суперечності, вірніше, традиційні національні політичні хвороби, які гальмували і гальмують процес політичної консолідації. Коло можливих змін в політичній системі досить обмежене. Їх характер логічно впливає з історико-культурних та геополітичних характеристик українського населення, втілений в тих державницьких моделях, які були розроблені видатними представниками вітчизняної політичної думки.

В завдання нашої статті не входить обґрунтування моделі державно-політичного устрою України, мова йде лише про деякі принципові підходи до такої моделі. Отже, при з'ясуванні принципових підходів треба виходити з реально існуючих проблем і відповідних характеристик існуючого політичного процесу. Головними проблемами – хворобами політичного процесу є передусім: по-перше, відсутність здорового, консолідованого і впливового центру демократичних сил, носія здорових, послідовних і рішучих демократичних реформ-перетворень на користь соціальної більшості громадянства; по-друге, відсутня сама динаміка характерного спрямування, яка б свідчила про серйозні соціально-політичні зрушення в країні; по-третє, відсутня досить виразна, прозора, загальнозрозуміла й загальноприйнятна стратегія (ідеологія) національного державного розвитку з відповідно визначеними параметрами зовнішньополітичних орієнтацій і співробітництва з провідними країнами та блоками.

Але всі ці згадані хвороби є наслідком головної з них – неквапної динаміки, чи взагалі її відсутності з точки зору якісних зрушень з початку дев'яностих років і проголошення незалежності. Майже всі 10 років по тому, політичне життя нагадувало театральну сцену майже з тими самими учасниками та зміною деяких декорацій. Отже, проблема №1 політичного життя в країні – надання йому поштовху, динамізму в тому числі і конфліктності, якою можновладці постійно залякують населення.

Лікування цих хвороб потребує певних змін в конституційному механізмі влади, які на наш погляд, ймовірно повинні включати вирішення трьох питань. До першого необхідно віднести федералізацію України (проблема визначення принципів територіального поділу повинна вирішуватись за участю науковців – істориків, етнографів і т. ін.). До другого – здійснення переходу до парламентської форми правління з двопалатним парламентом. Третє пов'язано з реформуванням виборчої системи на принципах пропорційного представництва на рівні нижчої палати парламенту. Свідомо, що розв'язання вказаних проблем потребує відповідних змін в Конституції і в системі важливих конституційних законів.

Питання утворення федерації на теренах України є альфою і омегою її політичного існування і розвитку. З нього починалась національна ідейно-політична традиція в особі Миколи Костомарова та Тараса Шевченка, вона

була підтримана і довершена в дореволюційні часи іншими видатними мислителями Михайлом Драгомановим та Михайлом Грушевським. Ідея федерації була присутня в програмах багатьох українських партій часів національної революції 1917–1920 р.р. (УСДРП, УПСР, УПСФ, УНП, УПСС, УФДП та ін. [8, с.10]. Федералізм розглядався не тільки як принцип загальнодержавного устрою з національними автономними одиницями, але як механізм розподілу влад між регіонами як соціальними громадами. Нехтувати такими політичними настановами наших великих попередників, засновників національної державницької традиції – не означає слідувати політичним реаліям, навпаки це є їх відверте ігнорування. І це також зрозуміло оскільки творці новітньої Конституції України тільки за назвою демократи, а національно-політичні цінності і традиції їх не дуже турбували в ході обґрунтування свого права на управління державою.

Федералізація республіки може сприяти вирішенню відразу кількох політичних проблем. По-перше, вона стимулює політичний та соціально-економічний потенціал регіонів, прискорить їх політичне дозрівання і перетворення на дійову, реальну опозицію владному центру; по-друге, зможе знизити загальнополітичну напругу, примусить вчитися місцеву бюрократію діалогу з народом; по-третє, допоможе стимулювати регіональне співробітництво в країні та за її межами; по-четверте, дозволить задовольнити місцеві політичні традиції та симпатії (і зовнішньополітичні і соціально-культурні, зокрема мовні). Можна додати ще багато аргументів на користь федералізації та регіоналізації нової держави.

Заперечень проти неї небагато, більшість з них мотивовані інтересами владної бюрократії, яка, побоюючись втратити владу, залякує громадян небезпекою розвалу держави внаслідок потенційної сепаратизації регіонів. Ці побоювання по десятилітті державності стають абсолютно безпідставними. Навпаки, федералізація в умовах сучасної світової економічної ситуації та кон'юнктури є необхідним знаряддям швидкого прориву і в досягненні соціально-економічної стабілізації в країні, і в її демократизації. Саме тому українська владна еліта так послідовно і вперто замовчує це надзвичайно важливе для майбутнього народу питання.

Перетворення республіки на парламентську з точки зору окреслених нами політичних традицій та політичної ситуації сьогодення також є важливим імперативом. Парламентський режим – це режим партійно-політичного домінування, в центрі якого – не індивідуальне, але - колективне лідерство. Як згадувалось вище, для України було і залишається проблемним існування загальнонаціонального харизматичного авторитета. Результати всіх трьох президентських виборів яскраво це підтвердили. І при перемозі Л. Кравчука, і при двох перемогах його наступника ми побачили чітке

розмежування українського електорату на східну і західну половини. Причому, в першій раз Л. Кучма був підтриманий східними регіонами, а в другий – навпаки – західними. Тільки сліпий не помітить такого феноменального парадоксу розподілу політичних настанов різних частин населення держави. Це означає, що принаймні на даному етапі політичного буття кожний президент може бути тільки точкою і лінією національного розбрату, ні в якій мірі не знаряддям консолідації суспільства. Настільки політичні ідеали українства поляризовані.

В таких умовах необхідно державне лідерство зробити колективним, який буде мати чітку ідейно-політичну адресність і відповідальність. Центр уваги буде перенесений на практичні наслідки політичного керівництва, а не на особисті ідейно-політичні уподобання політичних провідників. Партійно-парламентський режим призведе до швидкого перегрупування політичних сил в країні, створення замість сотні безпорадних партій кількох потужних політичних блоків, змушених конкурувати за вплив на населення не тільки за допомогою політичної риторики, але за рахунок прийнятної програми і дійової стратегії перетворень. Невиконання програм, чи неефективність політичної та соціально-економічної стратегії відразу буде підставляти ці партії-блоки під удар критики.

По суті справи, за десять років незалежності ми не тільки не мали реальних економічних досягнень, ми не створили в державі умови для виявлення здорових дієздатних політичних сил, спроможних ставити і вирішувати важливі соціальні та політичні проблеми та завдання. Фактично, в країні всі ці роки гальмувався процес утворення будь-якої серйозної державно-політичної сили певного ідейно-політичного (партійного) спрямування. А тому всі ці роки електорат так і не зміг створити собі хоч якесь уявлення про дійсні конструктивні можливості найвідоміших в країні партій. Всі вони, як і комуністи (найбільша парламентська опозиційна фракція), тільки опосередковано, кулуарно могли демонструвати свої державотворчі можливості, фактично залишаючись в тій чи іншій мірі на периферії політики, не будучи в той же час повноцінною опозицією. Така безпартійна система давала можливість президентській команді (партії влади) безроздільно панувати в політичному процесі республіки.

Головними аргументами проти введення парламентської системи правління є, по-перше, посилення на поглиблення політичного протистояння, поляризації електорату в країні. По-друге, посилення на можливість послаблення виконавчої гілки влади, небажане для умов здійснення суспільно-політичних реформ перехідного періоду. Оскільки президентське правління начебто має більш сильну виконавчу систему. Насправді ми бачили всі попередні роки безперервну політичну тяганину за повноваження

між президентсько-урядовими установами та Верховною Радою. Тобто президентське правління виявило свою неефективність, неспроможність організувати виконання завдань реформування політичної та економічної систем.

Саме партійно-парламентська організація управління робить більш жорстким зв'язок уряду з парламентом, підсилює їх колективну відповідальність, потребує від обох гілок влади узгоджених і конкретних дій, роблячи їх прямо залежними від результатів своєї співпраці. Щодо небезпеки політичної поляризації між партіями і групами суспільства, то вона існує в реальності, але в вигляді роздрібненої невиразної опозиції, партійного багатобарв'я, регіонального протистояння електорату, конфлікту між гілками влади.

Парламентська система потребує введення пропорційних виборів, що, в свою чергу, призведе до формування двох-трьох впливових політичних блоків, зникнення з політичної арени десятків маловідомих немічних партій та груп. Виникнення потужних політичних блоків означатиме становлення здорових дійових сил, спроможних рухати суспільство через проведення реальної політики, а не політиканство. Проблема політичного вибору для населення відпаде, оскільки наслідки політичної стратегії цих блоків проявляться одразу. В даному випадку, відразу може проявитися ефект посилення консолідації в суспільстві, буде відчутний вплив тієї партії або блоку, які зможуть задовольнити потреби і мешканців східного і західного регіонів. Тобто, партія змушена буде орієнтуватись не на регіональні потреби, а на загальнонаціональні.

За умов введення парламентської системи в політичному просторі України будуть можливими тільки дві можливих варіанта політичного розмежування. Першій пов'язаний з ймовірним існуванням консолідованого загальнонаціонального домінуючого блоку сил, який буде спиратися на підтримку значної частки населення і сходу, і заходу, матиме протизвагу в вигляді або єдиної, або розділеної опозиції. Другий подібний до двоблокової системи, частини якої відповідно спираються на підтримку або східних регіонів, або західних. Конкуренція небагатьох, але потужних блоків і може послужити реальною рушійною силою, яка призведе до вагомих соціальних і політичних зрушень в державі. У політичному процесі буде існувати реальна і відкрита політична боротьба, відкритий діалог з чіткими позиціями учасників. Це саме те, чого не вистачало політичним відносинам в Україні. Потрібно очистити поле для політики, а не займатися політиканством.

Федералізм і парламентаризм не виключають одне другого. Прикладом може бути Федеративна Республіка Німеччина. Для більшої стабільності парламентської республіки потрібно створити двопалатний

парламент. Верхня палата має включати в себе три відділи, які відповідно могли б формуватись: перший – з представників регіонів, другий – за партійно-політичним принципом (з представників парламентських фракцій), третій – з представників національних груп, відповідно до їх кількості в країні. Потрібно також передбачати механізм прийняття консолідованих рішень за згодою відділу національного представництва з питань конституційного характеру. Ця вища палата і буде політичною протиположністю партійному представництву нижчої палати.

Партійно-парламентська система вирішує природним шляхом питання про парламентську більшість, і, таким чином, питання ефективності і дієвості парламенту в сфері законотворчості. Спроби президента протягом двох останніх років утворити таку більшість більше нагадують намагання зробити слухняних виконавців його волі. Інституалізація цієї більшості через механізм Конституції виглядає штучною в нинішніх умовах, коли більшість населення об'єктивно змушена опонувати будь-якому уряду доти, доки не буде досягнута відносна соціально-економічна стабілізація і прийнятний рівень життя для основної частини населення.

Необхідність внесення суттєвих змін до Конституції, які пов'язані з удосконаленням механізму державного управління, усвідомлюють представники майже всіх політичних сил в Україні. На жаль, досі не створено більш-менш прийнятного механізму цих принципових змін, технології їх експертної оцінки та прийняття. І владі, і представникам опозиції залишається покладатися на національний референдум, який, зрозуміло, не вирішить усіх проблем.

Інерційні чинники політичного процесу в державі наприкінці 90-х років почали вичерпуватись, що призвело до загострення владно-політичної кризи в 2000-2001 роках. Головною передумовою подолання цієї кризи є вихід за лаштунки стереотипів і традицій радянського та пострадянського минулого і повернення на ґрунт національних історичних духовних і культурних цінностей, неможливий для багатьох представників нинішньої партії влади. Проблема міститься не в площині безпосередньо-політичних категорій опозиції і меншості-більшості, як нам намагаються довести зацікавлені політичні особи. Здоровий глузд сам має підказати відповідь на просте запитання: чи можлива в наших соціальних умовах постійна і конструктивна більшість у Верховній Раді, коли більшість населення (70-80%) живуть на межі біологічного виживання?! Така більшість може бути тільки представником решти 20-30%, тобто, еліти.

Останні події в Україні (кінець 2000 – початку 2001 років) тільки підтвердили той факт, що політичний простір українських земель не тільки був, але залишився місцем перебування своєрідного і довічного ідейно-

політичного розмежування, протистояння різних груп та частин у вигляді етнокультурних та регіональних угруповань населення. Політичний розкол і поляризація електорату існували всі роки незалежності, що підтверджується результатами багатьох досліджень, підсумками виборчих кампаній. Втім, цей розкол мав напівлегальний, прихований характер, зумовлений, по-перше, загальною деморалізацією і громадянською незрілістю суспільства, по-друге, відсутністю державотворчого блока демократичних сил, спроможного виборювати радикальні реформи, по-третє, відсутністю конкретних зовнішньополітичних небезпек, по-четверте, існуванням певної духовно-психічної ейфорії серед значної частини населення з приводу отримання політичної незалежності та сподіваннями на можливе покращання життя, по-п'яте, побоюваннями частини демократично налаштованих політичних діячів дестабілізувати суспільні відносини та розколоти таку бажану державну єдність та самостійність, по-шосте, свідомою політикою владного центру, який усіляко приховує факт духовно-політичної незгоди в суспільстві, стримуючи громадянське самовизначення різних його частин та груп як свою потенційну опозицію.

Легалізація політичного ідейно-політичного розколу в країні висуває на порядок денний проблему його інституалізації на системному рівні, з його неодмінною фіксацією в Конституції республіки. Можливі напрямки такої інституалізації були розглянуті в статті з врахуванням історичних духовно-політичних традицій українців з початку їх становлення. Ці напрямки і принципові підходи не можуть абсолютизуватись. Вони складають предмет можливих наукових і політичних дискусій. Справді, механізм нашої національної демократії, недосконалий, але не треба боятися змін і реформ.

-
1. Полохало В. Негражданское общество как социополитический феномен України // Полис. К., 1999. № 6. С. 36-37.
 2. Макеев С. Современная Украина: гражданское сознание и политическое участие населения // Політична думка. К., 2000. №2. С. 54.
 3. Гелей С., Рутар С. Основи політології. Львів, 1997.
 4. Субтельний С. *рест.* Україна: історія. К.: Либідь, 1991.
 5. Липинський В. Хам і Яфет // Сучасність. К., 1992. №6.
 6. Смолій В., Гуржій О. Як і коли почала формуватися українська нація. К.: Наукова думка, 1991.
 7. Винниченко В. Заповіт борцям за визволення. К., 1991.
 8. Багатопартійна українська держава на початку ХХ ст.: Програмні документи перших українських політичних партій. К., 1992.

TRADITIONAL AND NOVATIONAL IN THE POLITICAL PROCESS IN UKRAINE: THE PROBLEMS OF METHODOLOGY

Valerij Denysenko, Anatolij Lagoutin

*Ivan Franko National University of Lviv Universytetska St., 1 79000 Lviv Ukraine
filos@franko.lviv.ua*

The article considers the problems of correlation between the traditional and novational processes in Ukrainian state-creation. The special place is given to the defining of forms, methods and conditions of institutalization of the political sphere of existence

Key words: legalization , institutalization, statehood, nation state, elite.

Стаття надійшла до редакції 06.2001

Прийнята до друку 10.2001